

hoofdstuk worden de grote lijnen neergelegd, wordt veel informatie geboden, maar wordt er uiteindelijk niet zoveel echt uitgelegd. Voor de lezer is het vooral een kwestie van ‘aannemen’ of ja... van ‘geloven’.

François Levrau,
(Centrum Pieter Gillis, UAntwerpen)

Ploeg-Bouwman, Hanna (2019), *Bewoonde herinnering. Een learning history van het Samen-op-Weg-proces*, Utrecht: Eburon, pp. 268, EAN 9789463012461, €24,50.

De eenwording van gereformeerden, hervormden en lutheranen in één Protestantse Kerk is een lang traject geweest met vele obstakels en onverwachte wendingen. Hanna Ploeg-Bouwman slaagt erin om dit proces op begrijpelijke wijze in kaart te brengen. Alleen dat al maakt *Bewoonde herinnering* (wat ook gediend heeft als proefschrift aan de VU) tot een belangrijke bijdrage aan verschillende disciplines, waaronder de godsdienstsociologie, kerkgeschiedenis en veranderkunde.

Ploeg-Bouwman heeft 15.000 pagina's aan documenten doorgeworsteld, gedigitaliseerd, geanalyseerd en samengevat. Vervolgens heeft zij haar tekstuele materiaal voorgelegd aan 23 respondenten die betrokken waren bij het proces. Zij noemt dit een “membercheck”. Op basis van de tekstanalyse en de reacties identificeerde zij een aantal “hittepunten”, cruciale gebeurtenissen in het SoW-proces. Zij onderscheidt vijf periodes in het proces, die allemaal hun eigen hittepunt hebben.

Het belangrijkste theoretische concept is *bewoonde herinnering*, de subjectieve articulatie van een geschiedenis. Deze wordt vormgegeven door herinneringsculturen. In het geval van het SoW-proces kun je spreken van hervormde, gereformeerde en lutherse herinneringsculturen, met hun eigen vertegenwoordigers, tradities, liederen, belangrijke documenten, speciale gebeurtenissen, manieren van overdragen etc. Het concept “bewoonde herinnering” is belangrijk voor het veranderkundig perspectief dat Ploeg-Bouwman beoogt. Met het concept wil zij een dynamisch beeld geven van de lange, ingewikkelde geschiedenis van het SoW-proces, maar ook zicht geven op hoe zo'n veranderingsproces werkt. Het SoW-proces is een prachtige casus die in beeld brengt hoe ingewikkeld verandering kan zijn.

Op overtuigende wijze laat Ploeg-Bouwman zien hoe in de vijf geïdentificeerde periodes verschillende herinneringsculturen met elkaar botsen, overeenstemming bereiken en weer verschillende richtingen op gaan rondom de hittepunten. In haar onderzoek onderscheidt ze overigens naast de drie denominatieve herinneringsculturen nog vier andere herinneringsculturen die een rol spelen. In een matrix met twee assen van “handelen - herinneren” en “interne oriëntatie - externe oriëntatie” plaatst zij de volgende herinneringsculturen: “het woord in orde” (handelen/interne oriëntatie), “het woord bewaren”

(herinneren/interne oriëntatie), “een woord voor de wereld” (handelen/externe oriëntatie) en “een woord van persoonlijk geloof” (herinneren/externe oriëntatie).

Een sterk punt van de dissertatie is de nuance. Het beschreven proces wordt nooit gereduceerd tot een eenvoudige machtsstrijd van belanghebbenden of tot een puur intellectueel-ideeel proces van woorden en documenten. Ploeg-Bouwman heeft oog voor de mensen die een rol spelen, de zachte krachten die belangrijk zijn, de vele toevalligheden waardoor een proces de ene of de andere kant oprolt.

Een ander belangrijke kracht van de dissertatie is de doorwrochte methode. Heel nauwgezet beschrijft de auteur hoe zij tot bepaalde keuzes komt. Tegen de tijd dat we bij het empirische deel van de dissertatie aangekomen zijn, zijn we al ruim over de helft van het boek.

De vele details en nuances verstoren soms het leesproces. Ook de verhouding tussen de vier herinneringsculturen die Ploeg-Bouwman in het materiaal ontdekt en de hervormde, gereformeerde en lutherse herinneringsculturen wordt niet scherp. De twee hoofdstukken over de betekenis en de conclusies en discussie zijn aan de korte kant en roepen het verlangen op naar een meer theoretische discussie over herinneringsculturen en veranderingkunde.

We leven in een tijd dat er opnieuw gesprekken zijn rondom kerkelijke fusies (bijv. bij de Vrijgemaakte en Nederlands Gereformeerde Kerken). Ook de vragen rondom de missionaire roeping van de kerk in tijden van pandemie en de vloeibare samenleving maken goede veranderingkunde urgent. Hoe kunnen kerken een sterke verbondenheid met hun bewoonde herinnering combineren met een nieuwe aanpak voor de toekomst?

Het werk van Ploeg-Bouwman is een belangrijke mijlpaal die de ingewikkelde geschiedenis van het SoW-proces begrijpelijker maakt en inzichten verschaft die toekomstige kerkelijke veranderaars ter harte zouden moeten nemen.

Marten van der Meulen,

(Protestantse Theologische Universiteit, locatie Groningen).

Julia Martinez-Ariño & Anne-Laure Zwilling (eds) (2020), *Religion and prison: an overview of contemporary Europe*, Zwitserland: Springer, pp. 423, ISBN 9783030368333, € 93,08.

Religie in de gevangenis is een mooi onderwerp – ik kan er uit eigen ervaring over meespreken. Zelden heb ik ergens gewerkt waar religie (in de breedste zin van het woord) zo belangrijk was en tegelijkertijd zo bevraagd werd. En dat met een populatie die in geen enkele godsdienstsociologische categorie te vatten was. Het boek van Martinez-Ariño (Groningen) en Zwilling (Straatsburg) heeft dan ook mijn sympathie. Het komt voort uit een symposium van EUREL waar beide vrouwen bij betrokken zijn, een Europees netwerk over sociologie, religie en recht. De inleiding van de redacteurs en het voorwoord

Religie & Samenleving, Jrg. 16, nr. 1 (januari 2021)